

Отримано: 02.03.2015 р.

Прорецензовано: 11.03.2015 р.

Прийнято до друку: 30.04.2015 р.

Борейко В. І. Роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України / В. І. Борейко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Випуск 28. – С. 4–8.

УДК 631.115

JEL Classification: A 120

Борейко Володимир Іванович,

доктор економічних наук, доцент, проректор з наукової роботи,

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

РОЛЬ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РОЗВИТКУ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України, проаналізовано частку малих підприємств, фермерських господарств і господарств населення у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції та створенні робочих місць, розкрито законодавчі норми держави з підтримки розвитку фермерських господарств, малих та середніх підприємств, а також сільського господарства. Запропоновано заходи з стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та закріплення молоді на селі.

Ключові слова: аграрний комплекс, малий бізнес, фермерське господарство, господарства населення, розвиток села.

Борейко Владимир Иванович,

доктор экономических наук, доцент, проректор по научной работе

Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчука

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

В статье исследована роль малого бизнеса в развитии аграрного комплекса Украины, проанализирована доля малых предприятий, фермерских хозяйств и хозяйств населения в производстве отдельных видов сельскохозяйственной продукции и создании рабочих мест, раскрыты законодательные нормативы государства по поддержке развития фермерских хозяйств, малых и средних предприятий, а также сельского хозяйства. Предложены мероприятия по стимулированию развития малого аграрного предпринимательства, увеличения производства сельскохозяйственной продукции и закрепления молодежи на селе.

Ключевые слова: аграрный комплекс, малый бизнес, фермерское хозяйство, хозяйства населения, развитие села.

Volodymyr Boreiko,

Doctor of Economics, Associate Professor, Vice-rector in science work

of International Economics and Humanitarian University named academician Stepan Demianchuk

THE ROLE OF SMALL BUSINESS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

In the article the role of small business in the development of the agricultural sector of Ukraine is investigated, the share of small businesses, farms and households in the production of certain agricultural products, and in job creation is analyzed; the legislative norms of the state about the support of farmers, small and medium enterprises and agriculture are disclosed. The measures to stimulate the development of small agricultural businesses, the increase the production of agricultural production and the fixing youth on the village are offered.

Keywords: agricultural complex, small businesses, farmer economy, economy of population, development of the village.

Постановка проблеми. Через порушення паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, мінеральні добрива та паливно-мастильні матеріали, в дев'яності роки ХХ століття аграрний комплекс України зазнав значних збитків: більшість техніки вичерпала свій ресурс, знизилася урожайність сільськогосподарських культур та зменшилося поголів'я тварин. Проте, в останні роки, завдяки напруженій праці українських селян, країна отримала рекордні урожаї, що дозволило їй значно збільшити експорт зернових культур та стабілізувати розвиток національної економіки.

При цьому, на відміну від радянського періоду, коли виробництво аграрної продукції забезпечували колективні сільськогосподарські підприємства, нині значний внесок у її виробництво вносять фермери та малі підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні форми господарювання на селі та роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу країни досліджували: М. О. Беседін, Г. Є. Беседіна, В. П. Галушко, В. С. Дієсперов, Т. В. Калашнікова, М. Ф. Кропивко, Д. О. Мельничук, В. Я. Месель-Веселяк, О. О. Олійник, О. І. Павлов, К. О. Прокопенко, О. Д. Радченко, П. Т. Саблук.

Проте в більшості публікацій зазначених авторів увага зацентровується на розвитку агрохолдингів та організації кластерів, тоді як діяльність малих підприємств та фермерських господарств розкрита недостатньо.

Зазначене визначило **актуальність нашого дослідження**.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження ролі малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України та розроблення заходів із стимулювання розвитку малого аграрного підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Радянська форма організації в Україні сільськогосподарського виробництва у формі колгоспів показала свою низьку ефективність. Тому, після здобуття нашою країною незалежності, держава дозволила організацію на селі різні форми господарювання, серед яких державна підтримка надавалася фермерським господарствам. Саме у виникненні нових ефективних землекористувачів нова українська влада бачила можливість для відродження вітчизняного села.

Протягом останніх двох десятиліть в Україні успішно розвивалися два типи сільськогосподарських підприємств: аграрні холдинги та фермерські господарства. Однак, як зазначає В. Я. Месель-Веселяк: «В організаційному плані недоліком холдингових формувань є те, що господарські підрозділи цих структур розосереджені на території України й розташовані на значній відстані один від одного (навіть по 200 – 300 км)» [1, с. 15]. «Отже, вчений-аграрій вважає, що: ставити питання про те, що треба брати курс лише на розвиток великих господарств ще занадто рано і не потрібно» [1, с. 18].

Цю ж думку поділяє В. С. Дієсперов, який зазначає, що: «Великий бізнес, що приходить у знесилене аграрне виробництво, здатний привести нові технології, здійснити суспільно ефективні інвестиції. Залучення його – неминучість. Однак при цьому важливо поставити умови, якими задовольнятимуться запити населення країни, держави і місцевого селянства» [2, с. 89].

Натомість на думку О. Д. Радченка: «Малі підприємства відіграють значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції, продовольчій безпеці держави, їхня діяльність частково сприяє розв'язанню соціальних проблем села, налагодженню стійкого розвитку сільських територій, забезпеченню зайнятості та підтримці доходів сільського населення» [3, с. 60].

Водночас К. О. Прокопенко вважає, що: «Значення малих сільгоспвиробників (фермерських господарств і господарств населення) в українському аграрному секторі за останнє десятиріччя відчутно зросло. Незважаючи на існування серйозних проблем, вони поки що є важливими товаровиробниками сільськогосподарської продукції в Україні» [4, с. 100].

Цей висновок ученого підтверджується аналізом результатів діяльності сільськогосподарського комплексу України за останні роки. Так, якщо індекс зростання виробництва промислової продукції у 2011–2013 роках складав 108,0, 99,5 та 95,7 %, то в сільському господарстві, відповідно, 119,9, 95,5 та 113,3 %. Таким чином, за три роки приріст виробництва промислової продукції в Україні склав 2,8 %, а сільськогосподарської – 29,7 %, або був в 10 разів більшим. Це дозволило нашій країні в складній економічній та фінансовій ситуації не допустити зниження валового внутрішнього продукту, який у роках складав, відповідно, 105,4, 100,2 та 100,0 % [5].

Отже, в останні три роки аграрний комплекс України відіграв стабілізуючу роль в розвитку національної економіки. При цьому, значну питому вагу у виробництві сільськогосподарської продукції займали малі підприємства. Якщо у 2000 році вони виробили 5,6 % від загального обсягу продукції виробленої в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, то в 2013 році цей показник зріс до 30,3 %, або в 5,4 рази (табл. 1).

Таблиця 1
Обсяг реалізованої продукції малих підприємств

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2011	2012	2013
В національній економіці						
Обсяг, млн. грн.	43810	82937	568892	606668	672507	672272
Частка у загальному обсязі реалізованої продукції, %	8,1	5,5	16,9	15,2	16,0	16,6
В сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві						
Обсяг, млн. грн.	1087	3560	22675	35296	49109	48999
Частка у загальному обсязі реалізованої продукції, %	5,6	9,9	22,7	27,8	30,2	30,3

*Складено за даними [5].

У 2000 році малі сільськогосподарські підприємства виробили продукції на 1,1 млрд. грн., а в 2013 – 49,9 млрд. грн., або в 45 разів більше. За цим показником вони випереджали всі малі підприємства національної економіки, виробництво продукції якими зросло з 43,8 млрд. грн. у 2000 році до 672,3 млрд. грн. у 2013 році, або в 15 разів.

Якщо у 2000 році за часткою продукції виробленої малими підприємствами (5,6 %) аграрний комплекс поступався національній економіці в цілому (8,1 %), то в 2013 році вже випереджав її майже вдвічі, відповідно, 30,3 та 16,6 %. Із цього можна зробити висновок, що в ХХІ столітті малий бізнес в аграрному комплексі розвивався значно швидшими темпами, ніж загалом у країні.

Водночас зросла частка найманих робітників, які працювали в аграрному комплексі країни. Так, якщо в 2000 році частка найманих працівників, які працювали на малих підприємствах національної економіки складала 15,5%, а на малих підприємствах в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 4,4%, то в 2013 році ці показники склали, відповідно, 26,0 та 30,9%. Отже, частка найманих робітників, які працювали на малих аграрних підприємствах в загальній кількості найманих працівників, які працювали в аграрному комплексі країни зросла з 2000 по 2013 рік в 7 разів (табл. 2). Зазначене засвідчує, що в останнє десятиліття малий бізнес відіграє важливу роль у створенні нових робочих місць в аграрному комплексі країни.

Таблиця 2
Кількість найманих працівників малих підприємств

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2011	2012	2013
В національній економіці						
Кількість, тис. чол.	1710	1808	2045	2013	1947	1894
Частка у загальній кількості найманих працівників, %	15,1	19,6	26,1	26,1	25,7	26,0
В сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві						
Кількість, тис. чол.	111	162	177	194	207	204
Частка у загальній кількості найманих працівників, %	4,4	13,5	24,4	27,3	29,6	30,9

*Складено за даними [5].

До того ж він забезпечує виробництво більшої частини окремих видів сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, фермерські господарства та господарства населення протягом 2000–2013 виробляли більше 98% картоплі, 85% – овочів, 82% – плодів та ягід, 73% – молока 62% – вовни (табл. 3).

Таблиця 3
Частка малого бізнесу у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, %

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Фермерських господарств						
Зернових культур	5,1	10,7	12,0	11,9	10,9	11,9
Цукрових буряків	5,7	8,9	8,4	7,2	6,7	5,7
Соняшнику	10,0	15,6	17,8	19,0	18,9	19,5
Картоплі	0,3	0,4	0,9	1,1	1,1	1,2
Овочів	1,4	2,1	2,6	3,9	3,5	3,1
Плодів та ягід	0,3	0,7	2,1	2,1	2,2	2,5
Винограду	0,2	0,7	1,7	2,7	3,5	3,5
М'яса	0,5	0,9	2,3	2,6	2,5	2,7
Молока	0,8	0,7	1,0	1,1	1,3	1,4
Яєць	0,1	0,1	0,5	0,9	0,4	0,3
Вовни	0	3,1	3,1	3,1	3,4	2,8
Господарств населення						
Зернових культур	18,4	24,3	24,2	22,1	21,9	21,2
Цукрових буряків	12,2	21,5	7,9	8,5	8,7	15,6
Соняшнику	12,5	21,2	17,5	15,9	15,0	14,5
Картоплі	98,6	98,8	97,4	96,9	96,7	97,0
Овочів	83,1	89,3	88,1	84,3	85,7	88,3
Плодів та ягід	81,8	88,2	83,6	84,2	81,6	80,7
Винограду	30,0	41,8	36,3	35,4	35,8	33,2
М'яса	73,7	63,2	44,9	43,3	42,5	39,7
Молока	70,9	81,0	80,3	79,7	77,7	77,5
Яєць	66,2	50,5	39,9	37,2	37,3	37,6
Вовни	61,8	78,1	83,1	83,3	85,1	86,6

*Складено за даними [5].

При цьому, протягом досліджуваного періоду частка фермерських господарств та господарств населення у виробництві зазначеної продукції постійно зростала.

Великі сільськогосподарські підприємства спеціалізуються в основному на вирощуванні зернових культур, соняшнику та цукрового буряку. Однак, фермерські господарства та господарства населення в 2005–2013 збільшили частку виробництва зернових культур та соняшнику до 35%. У 2005 році ці господарства виробили 30,4% всіх цукрових буряків. Проте, в 2010–2012 роках через зниження закупівельної ціни, частка цукрових буряків вироблених фермерськими господарствами та господарствами населення знизилася до 16%. Хоча в 2013 році цей показник знову зріс до 21,3%.

Протягом досліджуваного періоду фермерські господарства та господарства населення вирощували біля 40% винограду. У 2000 році ці господарства виробили 74,2% м'яса та 66,3% яєць. Проте, в наступні роки великі підприємства приділили більше уваги цій продукції, і частка фермерських господарств і господарств населення у її виробництві зменшилася до 40%.

Враховуючи наведені вище дані, можна зробити висновок, що, не зважаючи на розвиток в Україні великих аграрних холдингів, малі підприємства, фермерські господарства та господарства населення відіграють важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції та зайнятості сільського населення. Зазначене вимагає державної підтримки розвитку малого бізнесу на селі.

Законом України «Про фермерське господарство» передбачені такі пільги:

– новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а у трудонедостатніх населених пунктах – п'ять років), фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність і розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, та іншим фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств:

– для облаштування відокремленої садиби фермерському господарству надається за рахунок бюджету допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем;

– переселенцям, які створюють фермерське господарство в трудонедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету в розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України;

– громадяни України, які до 1 січня 2002 року отримали в постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, мають переважне право на придбання (вкуп) земельних ділянок розміром до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 гектарів ріллі, у власність із виплатою платежу до 20 років [6].

Однак, положення цього закону не містять конкретних сум, які можуть отримати фермерські господарства, тому в умовах дефіциту коштів у державному та місцевих бюджетах вони не отримують реальної допомоги на свій розвиток.

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» до основних видів його державної фінансової підтримки віднесено:

1) часткову компенсацію відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва;

2) часткову компенсацію лізингових, факторингових платежів і платежів за користування гарантіями;

3) надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів малого і середнього підприємництва;

4) надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи;

5) надання позик на придбання і впровадження нових технологій;

6) компенсацію видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами;

7) фінансову підтримку впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій;

8) інші види не забороненої законами фінансової державної підтримки [7].

Проте, зазначені норми не підкріплені фінансовими ресурсами, що в умовах дефіциту коштів у державному бюджеті, робить їх декларативними.

Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» для стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції передбачено:

– державне регулювання (встановлення мінімальних та максимальних інтервенційних) гуртових цін на окремі види сільськогосподарської продукції;

– тимчасове адміністративне регулювання цін спрямоване на упередження чи зупинку спекулятивного або узгодженого встановлення цін продавцями та/або покупцями об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку, яке не може бути виправлено за стандартними процедурами державних інтервенцій;

– надання тимчасової бюджетної дотації виробнику окремого об'єкта державного цінового регулювання якщо заходи з тимчасового адміністративного регулювання цін не призводять до досягнення закупівельних цін рівня мінімальної ціни та/або зниження закупівельних цін до рівня максимальної інтервенційної ціни;

– державні заставні закупівлі (надання бюджетної позики виробникам) зерна;

– фінансову підтримку агропромислових суб'єктів господарювання через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів;

– бюджетну дотацію виробникам тваринницької продукції [8].

Зазначені положення стосуються всіх сільськогосподарських підприємств, тому представникам малого аграрного бізнесу важко конкурувати із великими аграрними холдингами.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, ми дійшли висновку, що малий бізнес відіграє важливу роль у розвитку агропромислового комплексу України, виробництві сільськогосподарської продукції та створенні нових робочих місць на селі. Однак, заходи держави з підтримки фермерських господарств, розвитку малого і середнього підприємництва та сільського господарства досить часто носять декларативний характер і не підкріплені реальними фінансовими ресурсами. Тому з метою стимулювання розвитку аграрного малого підприємництва, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та закріплення молоді на селі, новостворені фермерські господарства необхідно терміном на три роки звільнити від оподаткування, надати їм, іншим малим аграрним підприємствам, а також господарствам населення в лізинг сільськогосподарську техніку, здешевивши її вартість за рахунок бюджету на 30 %, забезпечити за рахунок місцевих бюджетів облаштування під'їзних доріг, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем на селі.

Література:

1. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13–23.
2. Дієсперов В. С. Наслідки утворення підприємств великих землеволодільців / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 83–89.
3. Радченко О. Д. Інститут державної підтримки малих підприємств у сільському господарстві / О. Д. Радченко // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 60–66.
4. Прокопенко К. О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 99–105.
5. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstst.gov.ua>
6. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973–IV.
7. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618–VI.
8. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877–IV.